

V naší domácí tradici i v povědomí mezinárodní sociologické veřejnosti se minulost české sociologie nerozlučně spojuje s Masarykovým jménem. O Masarykovi jako sociologovi napsali naši přední sociologové (Foustka, Chalupný, Bláha, Král, J. L. Fischer aj.) již před válkou (druhou i první) nemálo výstižných studií, takže psát dnes o této otázce znovu má smysl snad právě jen s ohledem na přerušení vývoje naší sociologie. Návrat sociologie do našeho společenského a vědeckého života nutně přináší s sebou i návrat k počátkům naší sociologie, vede k úsilí navázat kriticky na myšlenkový a vědní fond této tradice i přezkoumat také z této stránky význam Masarykova díla. Nedomníváme se při tom, že by analýza Masarykovy sociologie byla již uzavřeným badatelským úkolem, jehož výsledky by stačilo pouze znovu připomenout: archivní materiály, zejména z období po roce 1918 (pokračování spisu *Rusko a Evropa*, nová verze *Konkrétní logiky aj.*), nejsou dosud zpracovány nebo zpřístupněny; kromě toho osudy Masarykova díla i sociologie u nás, prudký rozvoj světové sociologie a transformace marxismu — to vše nabylo v posledních desítech let takového rozměru, že reinterpretační, v každé historiografii během doby běžná, se v tomto případě stává požadavkem zvlášť naléhavým. Naše studie nemůže být proto pouhou retrospektivou nebo ukončenou syntézou. Považujeme ji spíše za dílčí příspěvek k obnovení zájmu o tuto problematiku.

I. Pojetí sociologie

Řekneme-li, že Masaryk je zakladatelem sociologie u nás, připomínáme tím pouze dosti obecně uznávanou pravdu, která byla vyjádřena již v názvu Československé sociologické společnosti, ustavené v roce 1925. Ve prospěch tohoto názvu mluvily především důvody věcné, i když nelze popírat, že zde význačnou roli sehrál i respekt k hlavě státu.¹ Vznik naší sociologie nelze ovšem omezovat na Masaryka. Přípravu jejích počátků by bylo třeba hledat jak v pronikání pozitivismu do našich zemí,² tak i v souvislosti s vývojem a působením českého herbartismu: zde nutno jmenovat zejména G. A. Lindnera, který je vlastně autorem našeho prvního soustavného výkladu sociologie (*Ideen zur Psychologie der Gesellschaft als Grundlage der Sozialwissenschaft*, 1871), jenž nepostrádá v mnoha ohledech původnosti, zejména formulací sociálně psychologické problematiky. Teprve v tomto širším kontextu *dějin vzniku* naší sociologie, srovnáním s Lindnerem a s dalšími sociologicky orientovanými současníky³ by vynikl Masarykův podíl na vzniku české sociologie tak, jako např. ve srovnání s J. Mikšem vyniká jeho podíl na rozšíření pozitivismu u nás, i když Masaryk sám není pozitivista a píše o pozitivismu později než Mikš⁴ (a i když ovšem v této analogii byl Lindner postavou mnohem významnější než Mikš).

Při shodě názorů o Masarykově rozhodujícím podílu na vzniku české sociologie

¹ Na schůzi sociologů (30. června 1924), věnované přípravě ustavující schůze společnosti, „dosti se debatovalo o jmeně společnosti. Proti mému návrhu zprvu bylo vysloveno několik námitek — všichni přítomní totiž uznávali sice, že je třeba v organizaci společnosti naznačit vědnost k prof. Masarykovi jako zakladateli československé sociologie, rozcházel se však v názorech o způsobu, kterým by se to projevilo — ale na konec přece vysloven jednomyslný souhlas s ním“ (E. Chalupný, *Masarykova sociologická společnost. K desetiletí její činnosti*, Sociologická revue VI, sv. 1–2, 1935, 81).

² Srov. o tom J. Cěl, *Předpoklady českého pozitivismu* (rkp., 1962): *Vývoj českého pozitivismu*, Sborník fil. fak., Brno 1886, B. 13.

³ Srov. J. Král, *Československá filosofie*, Praha 1937, 185 n.; *Herbartovská sociologie*, Praha 1921. — O jedné z těchto postav, o sociologických úvahách pražského právníka, obsažených zejména v článku *O sociologii* (Osvěta 1885), viz: J. Obrdlíková, *Sociologické názory Josefa Trakala. Příspěvek k dějinám české sociologie*, Sociologická revue VI, sv. 1–2, 1935, 73–78.

⁴ Srov. J. Cěl, *Předpoklady českého pozitivismu*, kap. III.

se naši přední sociologové na první pohled různí v hodnocení Masaryka jako sociologa. Tak např. J. Král zdůrazňuje *převahu* sociologie v celku Masarykova díla,⁵ zatímco Bláha poukazuje spíše na její *zlomkovitost*.⁶ Bude tedy nutno si ověřit, zda jde o rozpor skutečný nebo zdánlivý.

Specifikovat hodnocení Masaryka jako sociologa je třeba i z toho důvodu, že vzhledem k složitosti vývoje sociologie a k mnohosti sociologických škol a koncepcí není tak zcela samozřejmé, co máme považovat u Masaryka za „sociologii“, co je na Masarykovi „sociologického“. V krajních případech může být u Masaryka sociologii téměř všechno nebo téměř nic.

Masaryk definuje sociologii jako „vědu o organizaci a vývoji společnosti“, sám však definicím jejího předmětu nepřikládá větší význam. Pro něho je příznačné, že za rozhodující určení sociologie považuje její zařazení do soustavy věd. Učiníme proto zadost Masarykově postupu, začneme-li právě otázkou klasifikace věd, která dodnes neztrátila nic na své aktuálnosti (dokonce má dnes ještě větší význam: vyjadřuje nový vědecký obraz světa a nové

způsoby jeho poznávání, je naléhavě potřebná z hlediska organizace vědeckého vzdělání, vědeckého uchovávání, zpracování a předávání vědeckých informací a má i závažný filosofický dosah) a není vázána pouze na pozitivistické pojetí vědy a filosofie. Pro naše téma je důležitá i tím, že ve zkratce vyjadřuje i základní Masarykovy filosofické postoje. Z těchto hledisek můžeme Masarykův názor rekonstruovat v podobě schématu 1.

Masaryk se tu opírá o filosofický základ realistické ontologie a gnoseologie. V protikladu k Millově „fenomenismu“ (pojetí „pojmenovatelných“ věcí jako stavů vědomí nebo jako neznámých příjemců či neznámých příčin počitků⁷) zvýrazňuje tím rozdílnost hmoty a ducha (a odtud i dělení věd na vědy o hmotě a vědy o duchu, duchovědy) a kvalitativní rozrůzněnost skupin „poznatelných“ věcí, zároveň tím proti Comtově stupnici (která má vyjadřovat lineární nepřetržitost a věcné vztahy a závislosti mezi vědami)

matematika-astronomie-fyzika-chemie-biologie-sociologie

klade⁸ upravenou stupnici věd, která má

Schéma 1

OBJEKT sféry skutečnosti (dělení podle předmětu poznání)	SUBJEKT — vědní obory (dělení podle způsobů poznání)		
	abstraktní (= poznání zákonů, „prvků“ věcí)	teoretické konkrétní (= poznání jednotlivin, jednotlivých věcí)	praktické (= poznání účelů)
vztahy číselné a prostorové	— I. 1. Algebra, Matematika		
pohyb	— II. 2. Mechanika		
hmota a její vlastnosti	— III. 3. Fyzika		
	4. Chemie		
život	— IV. 5. Biologie		
duch	— V. 6. Psychologie		
	7. Sociologie		
	8. Jazykozpyt		
	9. Estetika		
	10. Logika		

⁵ „Byla tedy sociologie v celé Masarykově vědecké činnosti nejrozsáhlejší a nejvýznamnější složkou, byť ovšem v ní zase se uplatňoval jeho filosofický rozhled a filosofická kritičnost“ — J. Král. *Masaryk filosof a sociolog*, in: Sborník přednášek o T. G. Masarykovi (red. M. Wein-gart), Slovanský ústav, Praha 1931, 14.

⁶ „Otázkám a problémům teoretické sociologie obecně věnována byla v české literatuře dosud pozornost jen velmi skromná. Když nehledíme ke knize Lindnerové a drobnějším (časopiseckým) pracím Masarykovým, Jozifikovým a j., je to Chalupný, jenž domácí tvorbu vědeckou obdaru-vává prvním českým *Úvodem do sociologie* (1905) a v přítomné době první, rozsáhlé založenou, soustavou českou sociologii, z níž máme prozatím v rukou tři nahore jmenované svazky. A nutno hned předem poznamenat, že jestliže Masaryk

usiloval postavit českou sociologii, jako vůbec české myšlení, na základ přísně vědecký, nezůstává tu Chalupný nikterak za svým učitelem a mistrem. Sociologie Chalupného je ryze empiristická, objektivní v metodickém slova smyslu, oprostěná ode všech předpojatostí a předpokladů, přijatých z jiných věd“ . . . „Česká sociologie sama nemohla dlouho vykazat žádného samostatného díla. Tu sluší opravdu litovat, že Masaryk pro jiné práce naléhavější zůstal u pouhého zlomu sociologie, a naopak s tím větší radostí nutno uvítat dílo Chalupného.“ — I. A. Bláha, recenze Chalupného *Sociologie* (díl I, V, III, Praha 1916, 1917, 1919), Naše věda III, 1919–1920, č. 2–3, 25–26.

⁷ T. G. Masaryk, *Versuch einer konkreten Logik*, Konegen, Wien 1887, 20.

⁸ *Rukověť sociologie*, in: Naše doba VIII, 1901, 7.

vyjadřovat přetržitost a pouze metodické vztahy mezi vědami:

matematika-mechanika-fyzika-chemie

biologie

psychologie-sociologie

jazykozpyt

estetika

logika

filosofie

(= vědy mimo stupnici)

(= scientia generalis)

Masaryk tedy ve jménu „duchovědy“ ještě více podtrhuje (proti naturalismu) specifičnost společnosti jako zvláštního předmětu sociologické vědy — duchovědy, aniž by tím přijímal Diltheyovo příkré dělísko mezi přírodovědou a duchovědou, poznáním a rozuměním, vědou o zákonech a vědou o událostech: „Sociologie je vědou, podškrtnuji vědou, tak a v tom smysle, v jakém vědou je psychologie nebo fyzika... Dilthey a Rickert mohou mluvit proti naturalismu sociologie — souhlasím, ale proti vědeckosti sociologie není oprávněné námitky, i když uznáváme, že sociologie není tak přesnou jako fyzika nebo dokonce matematika. Ale podle toho měřítka by vůbec vedle matematiky nebylo vědy“.⁹

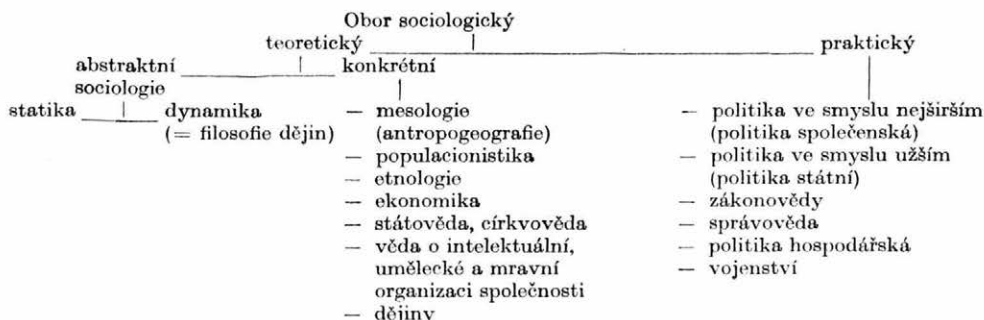
V blízkosti sociologie se u Masaryka ocitá psychologie, o kterou s Millem rozšířil Comtovu stupnici věd. Odpovídá to Masarykovu pojetí společnosti jako souhrnu jednotlivců a jeho názoru, že základní otázkou veškeré sociologie je vztah mezi jednotlivcem a společností. Jako duchovědy jsou psychologie a sociologie základními vědami o člověku a společnosti, přesto však z hlediska stupnice věd zachovávají si každá svůj samostatný význam. Speciálně pro poznání společnosti je základní vědou sociologie, tj. abstraktně teoretický

obor, na němž jsou pak založeny všechny ostatní obory věd o společnosti, protože právě abstraktně teoretické poznání považuje Masaryk za ryzí, fundamentální typ poznání. Na základě tohoto dělení věd (a poznání) na abstraktní, konkrétní a praktické vzniká potom u Masaryka podrobnější obraz o sociologii¹⁰, znázorněný ve schématu 2.

Masarykovo dělení zahrnuje téměř všechny základní obory společenských věd (pro něho je charakteristický zejména vztah mezi sociologií, historií a politikou), přičemž všechny jsou konkretizací nebo aplikací abstraktně teoretické vědy o společnosti — sociologie. Již na této klasifikaci společenských věd a na Masarykově pojetí vztahu mezi abstraktními, konkrétními a praktickými vědami o společnosti je patrné to, co se Masaryk též neustále snažil zdůvodnit: nezbytnost sociologického vzdělání pro každého odborníka společenskovědních oborů, nepostradatelnost sociologie pro vědecké explikace v těchto oborech.

Z uvedených popisů vyplývá, že Masaryk považuje společnost za skutečnost sui generis (přestože nikdy zcela nepřekonal a nedorešil problém sociologického atomismu) a zdůvodňuje oprávněnost sociologie vedle ostatních základních věd jako vědy v plném slova smyslu, s vlastním předmětem a metodami, jako vědy, která je ve svých teoreticko-poznávacích i praktických funkcích nezařaditelná a na jiné obory nepřevoditelná. Masarykova klasifikace věd měla pak u nás značný význam a dosah a po dlouhou dobu zůstávala základem členění a metodického rozvíjení české sociologie.¹¹

Schéma 2



⁹ Rukověť sociologie, 99–100.

¹⁰ Rukověť sociologie, 98.

¹¹ Srov. o tom J. Král, Sociální vědy a jejich třídění, in: Sociální problémy, I. roč., 1931, č. 1, 3–15.

Ve světle toho, co Masaryk o sociologii říká, můžeme nyní posoudit, co sám jako sociolog dělá.

Poměrně málo pozornosti věnuje Masaryk teoretické sociologické práci v oblasti „statiky“. Kdybychom navíc (v rozporu s Masarykem) odmítli počítat filosofii dějin k teoretické sociologii, zůstane z rozsáhlého Masarykova díla pouze několik ryze sociologických prací: jediná monografie (*Sebevražda*, 1881) a práce, které vymezují předmět, metody a poslání sociologie (pasáže o sociologii v *Konkrétní logice* a zejména *Rukověť sociologie*). Z teoretických studií by sem patřily snad ještě některé pasáže z *Otázky sociální* (pokud se kriticky vyrovnávají se sociologií marxismu) a několik drobných článků Z hlediska Masarykovy klasifikace musíme však k tomu připojit práce o filosofii dějin: studie o Buckleově teorii dějin, teoretické pasáže ve spisech o české otázce, v *Otázce sociální*, v díle *Rusko a Evropa*, ve *Světové revoluci* aj. V tomto smyslu v Masarykově sociologii výrazně převažuje filosofie dějin, a to nikoli v abstraktně teoretické podobě, nýbrž většinou spíše v úzké spojitosti s „konkrétní“ a „praktickou“ sociologickou tematikou, což přesně odpovídá tomu, jak Masaryk sám své zaměření v sociologii posuzoval.

Masaryk se proto často pohybuje v těch oblastech sociologie, které se později konstituovaly jako obory speciální sociologie. Způsob, jakým klade do popředí roli inteligence a vědy v moderní společnosti a jak analyzuje tuto problematiku v souvislosti se strukturálními změnami soudobé společnosti, opravňuje nás k tomu, abychom tyto Masarykovy rozborů počítali k sociologii inteligence. Masarykův přístup k literatuře jako k empirickému faktu, který pro pochopení společenských vztahů není méně důležitý než např. fakta politická, a obdobný Masarykův přístup k náboženství řadí Masaryk k sociologům kultury a sociologům náboženství. A k sociologii politiky patří rostoucí pozornost, s níž Masaryk sleduje ve svých spisech politickou teorii, politickou praxi jako specifickou sféru společenské aktivity, politický vývoj

a mocensko-politickou strukturu tehdejší společnosti.

V mnoha případech užívá Masaryk slova „sociologie“ („sociologický“) ve smyslu „společenské vědy“ vůbec — když tedy mluví o vědách historických, vědách o státu a právu nebo o vědách politických (které se v souladu s Masarykovou klasifikací rozvíjejí vždy na pozadí sociologie v abstraktně teoretickém smyslu). I tím je podtržena převaha „sociologičnosti“ u Masaryka. Kromě toho Masaryk zdůrazňuje nejen noetický, ale zejména společenský a přímo dějinně filosofický význam sociologie a společenských věd vůbec (říká, že naše doba „není přírodnická“) takovým způsobem, že neustále vztahuje všechna témata (i odtažité otázky umění, filosofie nebo náboženských jistot) k problémům společenským, k historii, k politice a uplatňuje tak zřetely a postoje, které bychom mohli nazvat „sociologickým způsobem myšlení“. Právě ten proniká všemi jeho spisy a dává jim ono specifické „sociologické zabarvení“. Dokonce se někdy vztahuje na samotnou sociologii, takže bychom mohli mluvit o sociologii sociologie.

Z hlediska vlastní Masarykovy klasifikace můžeme tedy u Masaryka konstatovat podstatně malý podíl abstraktně teoretické systematické sociologie, převahu práci z oboru filosofie dějin, jejich výrazné zaměření „konkrétní“ a „praktické“ (zabývající se „jednotlivinami“ a „účely“) a konečně jeho sociologický způsob myšlení, pronikající všechny jeho práce. V tomto upřesněném smyslu můžeme potvrdit, že Masaryk byl právem a od počátku¹² pokládán především za sociologa.

II. Statika a dynamika

Masarykovo pojetí sociologické statiky a dynamiky spadá do rámce nejteoretičtější sociologické problematiky a zároveň se týká těžiště vlastní Masarykovy sociologické práce. Z těchto důvodů považujeme za účelné pozdržet se právě u tohoto tématu.

Masaryk vychází z reprodukce Comtova pojetí (vypouštíme Masarykovy odkazy na

¹² Jeho první publikované články ze sedmdesátých let (*Plato jako vlastenec, Theorie a praxis, O pokroku, vývoji a osvětě* — in: J. Doležal, Masarykova cesta životem, Brno 1920) mají vyslovené sociologické zaměření. V tomto smyslu také např. specifikuje své univerzitní přednášky v zimním semestru 1885/6: na rozdíl od Lindnerovy a Durdí-

kovy přednášky „Praktická filosofie“ vypisuje přednášku „Praktická filosofie na základě sociologickém“ (viz J. Král, G. A. Lindner: *Život a filosofie*, in: G. A. Lindner, *Myšlenky k psychologii společnosti jako základ společenské vědy*, Praha 1929, LXXXVI).

Comtův *Kurs pozitivní filosofie*): „Statika podle Comta poučuje o podmínkách existence, dynamika o stálém pohybu společnosti. Statika je druh sociální anatomie a studuje vzájemné působení a protipůsobení různých částí soustavy sociální; při tom podle možnosti abstrahuje od pohybu, který ty části stále o jistý stupeň posouvá. Statika má za předmět stálou harmonii různých prvků sociálních, dynamika stálou filiaci jejich posloupných variací. Statika je všeobecnou teorií přirozeného (spontánního) pořádku společnosti lidských; poučuje o všech podmínkách existence společných všem společností lidským, o zákonech jejich harmonie. Statika je teorií existence, dynamika teorií pohybu ze stanoviska čistě politického, statika hledá zákony řádu, dynamika pokroku“.¹³ Comte pokládá za nejdůležitější dynamiku, Masaryk — statiku, ať již to vyjádřil známou formulí „věci, ne vývoj“ anebo přímo zde, v *Rukověti sociologie*: „Mně je sociologie povýšce výkladem sociálních vlastností člověka a sociálních sil, otázka po tom, co společnost za stálého vývoje udržuje. Nazírání statické a historické jsou dvoji stránkou jednoho a téhož pochodu poznávacího“.¹⁴ „Historik postřehnout a pochopit chce také moment statický. Ba myslím, že pochopení tohoto momentu je úsilím všeho myšlení“.¹⁵ Nejde tu o termíny (Masaryk se ostatně neskrývá s tím, že nemá rád pojmy převzaté z mechaniky), nýbrž o postoje a problémy, o jejich smysl, přesahující prostě převzetí Comtových kategorií.

Ve svém raném, ryze sociologickém spise o sebevraždě postupuje Masaryk na první pohled velmi pozitivisticky a objektivisticky: sám jej dokonce v úvodu nazývá „sociologickou monografií po příkladech přírodních věd“.¹⁶ Při své analýze postupuje od objektu k subjektu, od vlivů přírodních a biologických přes hospodářské až po psychické. Tím zároveň řadí za sebou příčiny (podmínky) podle stupně bezprostřednosti, s níž působí na sebevražednost, a dochází ovšem k tomu, že bezprostřední, nejbližší příčinou sebevražednosti je psychická dezintegrace osobnosti, léčitelná především obnovou jednotného světového názoru, souladem rozumu, citu

a vůle člověka na základě náboženství“.
„Co je disponováno a determinováno? Člověk“¹⁷ — a rozhodují faktory psychické povahy. A tak se při veškerém důrazu na společenskou organizaci (harmonii, konsensus) objevuje u Masaryka jako nejdůležitější statický moment společnosti — člověk, tato konstanta dějinných a společenských variant, a spolu s tímto antropologickým zřetelům i zřetel psychologický.

Ve prospěch úzkého vztahu psychologie a sociologie vyslovuje se Masaryk od samého začátku své činnosti, např. v jedné ze svých prvních statí *Plato jako vlastenec* (1876): „Jako jednání a smýšlení (v nejširším slova smyslu) jednotlivce dle zákonů psychologických určovat můžeme, tak má život národů, tedy společností mnohých jednotlivých osob, též určen býti ve všem jeho stýkání se, vývoji pokroku a zpátečnictví pevnými zákony...“.¹⁸ K pochopení toho a k jednání je nám třeba „exaktní vědy“: „Věda tato, teprv v počátcích, ačkoliv už Plato první její základy položil, jest sociologie, věda společenského bytí a žití národů, člověčenstva“.¹⁹ Pro společnost (chápanou jako souhrn jednotlivců) požaduje se tu, analogicky s psychologií, zvláštní věda sociologická, a naznačuje se to, co Masaryk řekne jinde výslovně: sociologie předpokládá psychologický výklad. Zmínka o Platonovi potvrzuje tuto interpretaci i z jiné strany. Masaryk považuje Platona za zakladatele sociologie nikoli z toho důvodu, že se v jeho filosofii skrývá implicitní „deskriptivní sociologie“, popis tehdejší antické sociální struktury (což na Platonovi vyzdvihuje Popper),²⁰ nýbrž především proto, že Platon vyvozoval společenské struktury ze struktury lidské psychiky.

Tak postupuje Masaryk nejen v *Sebevraždě* (to, co se v ní jeví jako výsledek empirické analýzy, je už vlastně ukryto ve východisku a ve zvolené metodě), ale i později (*Konkrétní logika*, *Moderní člověk a náboženství*, *Otázka sociální*) kategoricky říká, že „sociologie bez psychologie není možná“. Zřetelně uplatňuje tento postup v *Otázce sociální* (1898), kde považuje marxismus za metodu výkladu z „vnějších poměrů“ a namítá proti němu, že „poměry jsou také — lidé“ (v tom má

¹³ *Rukověť sociologie*, 103.

¹⁴ *Rukověť sociologie*, 104.

¹⁵ *Rukověť sociologie*, 910.

¹⁶ *Sebevražda*, Cín, Praha 1926, VIII.

¹⁷ *Sebevražda*, 69.

¹⁸ J. Doležal, *Masarykova cesta životem*, 170–171.

¹⁹ K. R. Popper, *Der Zauber Platons*, Bern 1957, 64 n.

ovšem pravdu: ani autentický marxismus nevykládá společnost a člověka z hypostazovaných, zvěčněných „poměrů“. K problému podstaty společenského života vyslovuje se zde jednoznačně: „Všechny uvedené sociologické kategorie (náboženství a církev, mravnost; umění, věda, filosofie; stát a právo; národnost a jazyk; hospodaření a organizace sociální; biologická organizace obyvatelstva — *naše pozn.*) redukuji se tudíž nakonec na rozmanité činnosti duševní; a všechny tyto činnosti samy redukuji se na tři základní kategorie duševní: na činnosti rozumové, na rozmanité city a konečně na rozličné formy chťení...“²⁰

Kromě této potřeby antropologicko-psychologické konstanty pro výklad sociologických jevů bychom mohli uvést i další důvody a motivy, pro které Masaryk kladl tak velký důraz na statiku: zaměřenost — uprostřed krizového stavu — na problémy upevnění společenského řádu, konsensu, harmonie; hodnocení revolučních snah jako produktu překonané minulosti a jako momentu, který krizi jen prohlubuje; odpor k romantizujícímu historicismu aj.

O to naléhavěji se vynořuje otázka, proč tedy Masaryk ve skutečnosti spíše tíhne k sociologické dynamice, k rozpracovávání filosofie dějin. V její prospěch se nabízí uvést opět některé důvody a motivy společensko-praktické: neřešitelnost krize prostou harmonizací; nemožnost výstavby národního programu bez filosofie dějin; nezbytnost rozbít řád, ve kterém žily naše národy; přechod problému revoluce z možnosti ve skutečnost, v reálný a mocný dějinný fakt; za této situace nelze společenskou organizaci udržet jinak než její rekonstrukcí, obnova konsensu je možná jen jako výsledek jisté formy progresu.

Tyto skutečnosti však vyjadřují spíše různé vývojové fáze (a ty by se daly zpřesnit v rámci komplexnější analýzy přesahující pouhé „pro a proti“), zatímco zmíněný vnitřní rozpor (mezi důrazem na statiku a faktickým zřetelem k filosofii dějin) se neomezuje jen na jednu z nich. Bude tedy nutno povšimnout si blíže některých aspektů struktury Masarykova teoretického myšlení.

Masarykův pokus hodnotit psychologická fakta jako „poslední“ fakta sociologická, snaha uchýlit se při výkladu sociolo-

gických jevů k výkladu psychologickému, dospívá na taktó zvolené cestě k mezi: odkud vyložit samy proměny duševních činností, jak si z něčeho, co zůstává konstantou v dějinách, vyložit změny? Proto se Masaryk od této nesnadné otázky vrací zpět — k filosofii dějin, k výkladu duchovních krizí člověka na konci 19. století z historických proměn situací člověka od konce středověku. Tento postup naznačuje již v *Sebevraždě* a v pozdějších spisech ho užívá stále výrazněji: od původního výkladu krizí člověka z konfliktu mezi katolicismem a protestantismem (tedy konfliktu převážně náboženského, světově názorového), přes dilema „reformace-revoluce“ (které již v sobě zahrnuje také otázku cest historické aktivity lidí), až po závěrečnou základní formuli jeho filosofie dějin — „demokracie proti teokracii“ (která se již snaží vyjádřit navíc ještě vztahy politické, sociální a ekonomické, poslední z nich ale spoň v podobě problému práce).

Nezbytnost této neustálé interakce psychologického a dějinně filosofického výkladu (a nedořešení tohoto vztahu) vyplývá u Masaryka také z toho, jaké meze on sám přisuzuje abstraktně teoretickému poznání psychologickému: i při psychologickém výkladu „dostáváme se koneckonců k některým posledním faktům nám neproniknutelným, k faktům, jimž nerozumíme — snad nic tak člověkem neotřeše jako poznání, že svému vlastnímu, nejintimnějšímu nitru vlastně nerozumí...“²¹ Totéž platí o možnostech výkladu společnosti a dějin. V obou případech totiž Masaryk obhajuje ideu zákonitosti vývoje, princip determinismu a kauzálního výkladu; konstatuje však, že právě tyto prostředky nestačí postihnout problematiku člověka, společnosti a dějin. Filosof dějin (a sociolog vůbec) má proto podle Masaryka užívat výkladu teleologického, hledat v množství empirických faktů jejich smysl — až po otázky smyslu života člověka a smyslu dějin. Je zcela oprávněn tak postupovat, nemůže jinak.

Pro správné pochopení Masaryka je důležité zdůraznit, že Masaryk touto cestou klade filosofii dějin proti historicismu (tak nazývá výslovně „upřílišený historism“): podle Masaryka nejde o to, abychom v sociologické dynamice stanovili řetěz kauzálních zákonů vedoucích od nejstarších

²⁰ *Otázka sociální I*, Čin, Praha 1948, 206.

²¹ *Rukověť sociologie*, 739.

period dějin k dnešku, a abychom tak dnešní stav považovali za jejich prostou výslednici. Sociologie a historie se naopak má obracet především k přítomnosti a budoucnosti, prizmatem přítomnosti (Masaryk sám zpřesňuje: „nedávné minulosti“) se snažíme pochopit minulost vzdálenější; společnost a dějiny nejsou prostou extrapolací minulého, nýbrž člověk v daných historických možnostech utváří sebe sama a dějiny, je zaměřen do budoucnosti, filosofie dějin (a historie) je vědou o budoucnosti.

Tím také vyniká především „syntetický ráz sociologie“, sociolog musí podávat „obrazy celkových stavů společenských a ličit jejich posloupnost“. Proto též „způsobem zvláštním a vydatným užívá fantazie“. „Přesně vzato, je nejpečlivější sociologická a zejména také historická indukce tak nedokonalá, že máme vlastně jen symptomy, ze kterých si obraz celkový dedukujeme, konstruujeme“. Podobně jako v biologii můžeme k tomu využít sociologického a historického konsensu, zvláštní souhry částí a celku, v níž má určitý jev pro celkový stav společnosti význam symptomatický. „Svět není skladištěm věcí, společnost není směsicí faktů nebo sbírkou archiválií a dokumentů. Vnikáme duchem svým do smyslu jednotlivostí: racionalism kontra historism, pokud upřílišený historism se také jeví jako bezduchý, pasivní empiricism.“²²

Masarykův zřetel filosofický, jeho filosofii dějin a odkaz na teleologii nelze tedy chápat jako prostý „doplňek“ sociologické vědy, jako postulování apriorního cíle v dějinách nebo jako dějinnou teleologii, nýbrž především jako zamyšlení nad vnitřními poznávacími postupy sociologie a historie: je to problém *racionální konstrukce struktury a vývojových tendencí společnosti* a dějin, konstrukce vycházející z jejich analyticko-empirického studia. Proto Masaryk často užívá výrok o „exaktní fantazii“ a z týchž důvodů umísťuje filosofii dějin (a filosofii vůbec) do rámce vědy o společnosti a dějinách: „Otázku po teleologii a smyslu vývoje někteří sociologové odkazují do — metafyziky...“, po-

dle jeho názoru však „o všech těchto otázkách jednat má sociologie a žádná nadvědní »filosofie« nebo »metafyzika« dějin. Proti terminologii ničeho nenamítám, tu pořád běží o náležité pochopení, co znamená filosofie dějin jakožto část sociologie a nikoli jakožto věda nebo část filosofie vedle a nad sociologií“.²³ Tedy — nikoli filosofický (metafyzický, dějinně filosofický) „doplňek“ vědy, *nýbrž filosofie ve vědách* a také v sociologii.

Cerpali jsme tu hojně z *Rukověti sociologie* nejen proto, že je propracovanější než pasáže o sociologii v *Konkrétní logice*, nýbrž především proto, aby některé vnitřní souvislosti mezi Masarykovými názory (doložitelné v celém jeho díle) byly ukázány na *jednom* spise, a to na spise vysloveně *sociologickém*.²⁴ Z citovaných míst je snad dostatečně patrné, že Masarykův důraz na statiku a zároveň jeho silný zřetel k filosofii dějin nejsou navzájem v tak příkrém rozporu, nýbrž že se v nich Masaryk dotýká problematiky (problém filosofie dějin na empiricko-sociologickém základě, vztah strukturalismu a historismu, otázka perspektivy), která svou nespokojeností s tehdejšími typem pozitivistické sociologie není nijak cizí soudobé odborné sociologii, ani marxismu a dnešní filosofii.

III. Masarykovo místo v české sociologii

Bez historické analýzy, v prosté konfrontaci s dnešní empirickou sociologií jeví se *Konkrétní logika* nebo *Rukověť sociologie* jako běžný úvod do comtovské sociologie, *Sebevražda* jako zastaralý pokus o sociologickou monografii, *Otázka sociální* a *Rusko a Evropa* jako díla nepřilíš končízního myslitele a jako archaické dobové dokumenty.²⁵ Masarykovým sociologickým názorům nelze porozumět, nezařadíme-li je do celkové struktury Masarykova myšlení. Soustředili jsme se proto alespoň na některé vnitřní souvislosti Masarykových názorů²⁶ místo rekonstrukce a popisu celé Masarykovy sociologie, která je podle našeho názoru bez filosofické analýzy nesrozumitelná.

²² *Rukověť sociologie*, 907–910.

²³ *Rukověť sociologie*, 824–5.

²⁴ *Rukověti sociologie* mělo být v roce 1925 zahájeno vydávání Sociologické knihovny. Svě omditnuti zdůvodnil Masaryk tehdy tím, že původní verzi upravuje (srov. E. Chalupný, cit. studie).

²⁵ Není bez zajímavosti, že tyto „archaické“ spisy vyšly nedávno na Západě jako pouhé přetisky

původních německých vydání: *Otázka sociální* — Otto Zeller, Osnabrück 1964; *Rusko a Evropa I–II* — Diederichs, Düsseldorf-Köln 1965.

²⁶ O bližší rozbor těchto souvislostí jsem se pokusil v práci *Filosofie T. G. Masaryka* (Praha 1962), z novějších hledisek pak ve studii *T. G. Masaryk v českém myšlení* (Filosofický časopis, č. 1, 1966).

Nemalé shody mezi Masarykem a Comtem (v tématech, problémech, metodách) vybízejí k snadnému závěru, že Masarykova sociologie představuje pouze českou úpravu Comta upraveného Millem, a že Masaryk patří s Comtem ještě ke staré spekulativní (filosofické) sociologii, k pouhé prehistorii sociologie, která v moderní době začíná např. až Durkheimem. Ve prospěch tohoto tvrzení mluví značný podíl filosofie dějin na Comtové a Masarykově sociologii, a ovšem i nesporně velký vliv Durkheima na sociologii 20. století.

Počátek moderní vědecké sociologie lze ovšem datovat různě a nemíníme tu rozhodovat mezi Comtem a Durkheimem. Nemůžeme si však odpustit poznámku, že zmíněné protispekulativní a proticomtovské kritérium vědeckosti sociologie se opírá o *spekulativní a comtovskou* myšlenku, podle níž vznik a další vývoj sociologie probíhá jako přímočarý proces odfilosofičtění sociologie, jako proces postupného nahrazování metafyziky vědou. Skutečný průběh vývoje sociologie od Comta po dnešek tuto představu nepotvrzuje, rozhodně se nevyznačuje uvedenou přímočarostí (vzhledem k množství různých, vedle sebe existujících sociologických škol, i vzhledem k jejich celkovým vývojovým tendencím) a sám Durkheim se jeví spíše jen jako jeden z vektorů soudobé sociologie než jako její jediný předobraz.

Z tohoto hlediska nepovažujeme ani vztah Masaryka ke Comtovi za prostou variantu jedné typické sociologické epochy, nýbrž také za výraz určitého vývojového posunu. Blížší pohled na povahu a smysl Masarykových „úprav“ (nikoli prostý výčet shod a rozdílů mezi Masarykem a Comtem) nás upozorní spíše na jejich vícerozměrnost než na jejich jednosměrnost. Nelze jednoznačně říci, že by Masaryk uchovával (nebo jen posiloval anebo jen oslaboval) spekulativní prvky Comtova pojetí. Masaryk není spekulativnější nebo vědeckější, nýbrž je *jiný než Comte*: například svou koncepci vědy a mýtu nesnižuje pouze počet stadií, nýbrž reviduje samotnou lineárnost Comtovy představy, relativizuje spor vědy s mýtem, zařazuje ho do nových sociologicko-kulturních kontextů, takže jej můžeme považovat spíše za anticipaci novodobé problematiky než za spekulativní reziduum. Není také zcela jednoznačné, zda pozdější vývoj sociologie

jen přejímá (jen zesiluje) Durkheimův objektivismus, či zda ho spíše koriguje. Ani v tomto případě nemůžeme chápat Masarykovu kritiku Comtova objektivismu jako výraz spekulativního postoje, nýbrž naopak opět spíše jako anticipaci pozdějších oprav sociologického scientismu. Zvědecktování sociologie probíhá zpravidla zároveň s transformacemi představ o vědě a vědeckosti, s transformacemi, které často plodně využívají toho, co se mohlo v jisté době jevit jako spekulativní reziduum (v oblasti teoretické přírodovědy bylo by možné odkázat na osudy sporu mezi mechanicismem a vitalismem nebo — v pojetí vědeckého poznání vůbec — na spor o kauzalitu a finalitu).

Některá Masarykova stanoviska v sociologii a filosofii, která se mohou jevit jako zastaralá (metafyzika, filosofie, filosofie dějin a teleologie v sociologii), objevují se různými cestami i v dnešní sociologii jako vážné otázky. U Masaryka zůstávají ovšem většinou otázkami otevřenými, Masaryk se nezrekl mnoha pozitivistických postojů, nepřekonal subjekt-objektový dualismus; vzdálenost mezi Masarykem a soudobou sociologií je vůbec velká — v teoretických základech, v množství získaných poznatků, v metodách a technikách výzkumu, ve společenském postavení sociologie i v pronikavých změnách vlastního objektu zkoumání. Domníváme se však, že hodnocení jeho sociologie jako metafyzicky (eticky, dějinně filosoficky, nábožensky) korigovaného comtismu by bylo právě tak zjednodušující, jako snaha označovat jeho filosofii za pouhý teisticky korigovaný pozitivismus. Nelze říci, že by Masaryk byl v sociologii *ještě* příliš filosofický, nýbrž že *již* není s to být sociologem a filosofem pozitivismu. Nechce ho pouze opravovat: svým pojetím sociologie se snaží uvést pozitivistickou sociologii v pochybnost dvojím směrem — v jejím pojetí vědeckosti a v jejím pojetí antifilosofičnosti sociologie. Nelze říci, že by tato snaha zněla dnešní sociologii archaicky.

Hledisko *dějin* sociologie obrací pozornost na proces formování sociologie jako zvláštní vědy v jejím vztahu k jiným tehdejší vědám, k jiným sociologiím, k jejímu místu v tehdejší společnosti a kultuře, v poměru k předchůdcům a následovníkům. V tomto rámci je mezi Bláhovými a Královými výroky o povaze Masarykovy

sociologie jen zdánlivý rozpor. Král má na mysli Masarykovo vymezení sociologie a právem proto zjišťuje převahu sociologie v celém Masarykově díle. Bláha zase — ve srovnání s dalším vývojem české sociologie — zcela právem konstatuje, že sociologie Chalupného činí ve smyslu obecného sociologického systému další důležitý krok ve vývoji naší sociologie a zpracovává oblast, kterou u Masaryka v tomto rozsahu postrádáme.

Význam Masaryka jako sociologa a jeho místo v české sociologii bylo by možno charakterizovat takto:

① Masarykova sociologie vychází ze sociologie raného pozitivismu, reviduje však její filosofická východiska ve smyslu kritického realismu (ve prospěch metafyziky, ontologie, antropologie, teleologie), a chápe ji v úzké souvislosti s psychologii, ve prospěch významu psychologie pro sociologii. Na základě distinkcí člověk-poměry, jednotlivec-společnost, duch-hmota odmítá naturalizující (zvl. biologizující) i spekulativně mýtickující sociologické modely, snaží se zdůvodnit oprávněnost hodnotících zřetelů v sociologii a význam jejich prakticko-společenských funkcí. Transformuje původní porevoluční sociologii v sociologii, která se chce vyrovnat se situací před revolucí a uprostřed revolucí (národních a demokratických, sociálních, socialistických).

② Spolu s přísně vědeckými postupy v sociologii, s metodičností a kritičností jejích výzkumů zdůrazňuje prvořadý význam teoretického a filosofického myšlení jako integrální součásti sociologické vědy. V Masarykově pojetí sociologie i v jeho vlastní práci je to vyjádřeno zejména tím, že převažuje syntetický ráz sociologie a že se filosofie dějin (sociologická dynamika) pokládá za základní součást teoretické sociologie.

③ Vzhledem k této dvojí povaze povzbuzovala Masarykova sociologie u nás jak vývoj k ryze empirickému sociologickému výzkumu (který si většinou zachovával úzký vztah k hlediskům praktickým a filosofickým), tak i k posílení sociologických zřetelů u ryze filosofických (nebo i teologických) představitelů českého myšlení (Rádl, Hromádka aj.). V obou případech pak podporovala demokratické a humanistické ráz české společenské vědy a filosofie.

4. Masaryk pojal a pěstoval sociologii jako součást českého národního života a jako jeden z teoretických základů výstavby národního programu. Uplatnil sociologická hlediska i v analýze světového vývoje na počátku 20. století, v rozbořech sociální otázky, ruských revolucí aj., a považoval sociologii za důležitou složku výstavby a řízení demokratické společnosti, společenské praxe (zejména politické a výchovné).

5. Zdůvodnil význam a práva sociologie jako samostatné vědy, zařadil ji do věcných i metodických vztahů k vědám ostatním a připravil půdu pro její institucionalizaci. Ve struktuře české vědy a kultury vydobyl sociologii čestné místo vedle oborů, které dosud u nás hrály roli prvořadou (historie, jazykověda, literární věda), v naší kulturní orientaci přispěl k rozšíření západoevropské sociologie.

6. Sám nevytvořil systém teoretické sociologie a nepatřil k představitelům zpracovaného teoretického myšlení ani v sociologii, ani ve filosofii. K české sociologické literatuře přispěl speciální sociologickou monografií o sebevraždě, pracemi o předmětu, metodách a významu sociologie a zejména obsáhlými spisy zaměřenými převážně na filosofii dějin. V české vědě a kultuře posílil sociologický způsob myšlení a jeho práce možno považovat za počátky některých speciálních sociologií u nás (sociologie inteligence, kultury, politiky, náboženství).

7. Jako první u nás otevřel střetnutí se sociologickou soustavou marxismu tak, že obrátil pozornost odborné sociologie na problémy kladené marxismem, a pozornost marxismu na odbornou sociologii. Přestože se tyto vztahy rozvíjely dlouho v podobě střetání protikladných sociologických a filosofických principů, obsahuje Masarykova sociologie nemálo podnětů a otevírá nemálo problémů, zajímajících dnes marxismus i odbornou sociologii: vztah filosofie (teorie vůbec) a empirického výzkumu, podíl sociologie na řešení společenských problémů (operativních i programových), humanistické poslání sociologie, sociologické rozbory sociologie, problémy sociálně kritické (kritika kultury, kritika ideologií) aj. Po této stránce nás může Masarykova sociologie zaujmout jako sociologie demyologizace a smyslu.

Резюме

Лубомир Новы: Масарик как социолог

В очерке, посвященном Т. Г. Масарику — основателю чешской социологии в 80-х годах 19 века, автор пытается характеризовать понятие социологии Масариком (1-я глава), его решение отношения социологической статистики и динамики (2-я глава) и специфицировать место Масарика в истории чешской социологии (3-я глава). Масарик определяет предмет социологии при помощи ее места в общей классификации наук; социологию разделяет на теоретическую (абстрактную и конкретную) и практическую, считает ее теоретической основой всех общественных наук, в частности истории и политики; социологию считает самостоятельной наукой (против редукционизма в социологии). Основной составной частью абстрактно-теоретической социологии является по данным Масарика и философия истории. Как раз эту часть социологии Масарик сам больше всего развивал. Однако при этой настойчивости на динамику сам ставит на первое место статистику, внимание к человеку как к константной составной части истории, попытку изложения социологических явлений из психологии. Границу этих разъяснений корректирует взглядами телеологическо-философскими, при критике узкого эмпиризма и историцизма подчеркивает значение конструктивной и умственной деятельности. Социология Масарика не является простой репродукцией понимания Комта. Это социология демитологизации и смысла. Её можно понять только в общем контексте мышления Масарика.

Summary

Lubomír Nový: Masaryk as a Sociologist

In his study devoted to T. G. Masaryk, the founder of the Czech sociology in the eighties of the last century, the author tries to characterize Masaryk's conception of sociology (Chapter 1), his solution of the relation between sociological statics and dynamics (Chapter 2), and to specify Masaryk's place in the history of Czech sociology (Chapter 3). Masaryk defines the subject of sociology in terms of its place in the general classification of sciences; he divides sociology into theoretical sociology (abstract and concrete) and practical sociology; he regards it as a theoretical basis of all social sciences, especially of history and politics; he considers sociology to be an independent science (against the reductionism in sociology). According to Masaryk, also the philosophy of history represents a fundamental part of abstract theoretical sociology. It is just this part of sociology he himself cultivated most. While thus emphasizing the dynamics, however, he himself puts in the first place the statics, the consideration of man as a constant component of history, the effort to explain sociological phenomena with the help of psychology. He modifies the limits of these explications by teleological and philosophical ideas, and in criticizing the narrow empirism and historicism he stresses the significance of constructive intellectual activity. Masaryk's sociology is not a simple reproduction of Comte's conception, it is a sociology of demythologization and of sense. It can be grasped only in the general context of the whole of Masaryk's thinking.